

վարուի, և Մալգացիք իրենց հին ատենէն ունեցած գրեթէ ամէն տեսակ ազատութիւնները ու առանձնաշնորհութիւնները ամենայն վրէժխնդրութեամբ պահած են, որոնցմէ մէկն ալ այս է որ իշխանաց ընտրութիւնը քաղաքացւոց ձեռքն է: Այս կղզիս ինչ գղիացւոց ձեռքը անցնելէն վերջը անաստիճանի ամրացաւ որ աշխարհիս ամուր բերդերէն մէկը կրնայ սեպուիլ:

### Անտառ:

Ինտառ կ'ըսուի երկրի մը այն մասը որ բուսական ծառերով ու թուփերով ծածկուած է: Ինտառներէն խիստ շատը բնական են, և ի բնէ ալ այնպիսի ծառերով կը ձևանան որ յատուկ են իւրաքանչիւր տեղոյ և կլիմայի, որոնց մէջ ինքնին բնութեան ձեռքովը կը սնանին ու կ'աճին և խել մը տեսակ բազմաթիւ կենդանեաց բնակարան են. այս զօրաւոր և ազդու միջոցով կը պահուի բնութեան այն զարմանալի հաւասարակշռութիւնը, որով նիւթոց տարերքը իրենց չափովը կը բաշխուին գործարանաւոր մարմնոց մէջ. մէկ խօսքով անտառներու ձեռքով շատ մը անբեղմնաւոր երկիրներ արգասաւոր եղած են և միանգամայն զուարճութիւն են տեսողաց: Բայց ախոս որ մարդիկ անտառներուն յարգը միշտ չեն քանցած, մանաւանդ հիները, որով անհամար անտառներ կամ կացինի տակ ինկած են կամ կրակով փաշտած, և հիմա հազիւ թէ հետքերնին կը նշմարուի մնացած քանի մը ծառերով, որոնցմով միայն այն պատմական աւանդութիւնները կրնան հաստատուիլ, որոնք կը վերկայեն թէ նոյն տեղերը ատենօք ամենամեծ անտառներ կան եղեր. բայց այնչափ ստուարացած կը գտնանք հիմա այն անտառները որով մեծ վէճի նիւթ մը եղած են թէ ինչուան ուր արդեօք կը տարածուին եղեր ասոնցմէ շատին սահմանները. ինչպէս օրինակի

համար, ոչ որ գիտէ այսօրուան օրս թէ ինչուան ուր կը ձգուէր արդեօք հռովմայեցւոց ատենի համբաւաւոր Լըկինեան անտառին սահմանը: Իսկ աս վերջի ատեններս քանի որ բնագիտութեան զարգացմամբ մարդիկ նաեւ քաղաքական տնտեսութեան մէջն ալ առաջ գացին, տէրութեանց առջի հոգերէն ու մտածութիւններէն մէկն ալ անտառներէն առաջ եկած օգտին վրայ պարապիլն եղաւ. և իրօք ճանչնալով անոնց օգուտը, բոլոր ջանքերնին թափեցին որպէս զի կամ անձնասիրութեամբ, կամ տգիտութեամբ և կամ կրօնական նախանձայուղութեամբ ատենօք եղած վնասին տեղը լեցնեն: ( ) օրինակի համար գիտենք ի պատմութեանց թէ Լեզտերը մեծ յարգութիւն ունէին անտառաց վրայ և իրենց պաշտամանը առարկաներէն մէկն էր, և մասնաւորապէս քանի մը տեսակ ծառերու վրայ խորին մեծարանք մը ունէին. աս սնոտի պաշտաման մասամբ ունեցած օգուտները ճանչնալով քուրմերը կը ջանային վառ պահել աս սնոտի պաշտաման եռանդը: Բայց երբոր քրիստոնէութիւնը սկսաւ մտնալ մէջերնին՝ քրիստոնէութիւնը տարածողներուն գլխաւորներէն ոմանք աստուածային նախանձութեամբ մը ընդդէմ զինեցան իրենց նախահարցը այս սնոտի պաշտամանց, և ուղեցին այս անտառներուն մեծ մասը ջնջել առանց մտածելու թէ ուրիշ կողմանէ ըստ ինքեան ինչ վնասներ կրնար ունենալ անտառները ջնջելը, չէ թէ միայն իրենց այլ նաեւ իրենց սերնդոցը, որով մոխիր դարձուցին ան բարձրաբերձ կաղնիներու անտառները որոնց հնութիւնը երկրիս մակերեւութին հնութեանը կը հաւասարէր:

Բայց քանի որ հետզհետէ մարդկանց շատնալովը՝ առջի կոտորածէն մնացած անտառները մարդկանց կարօտութիւնը բոլորովին չէին կրնար լեցնել, արհեստական նոր նոր անտառներ ալ տնկուեցան, օտար տեղերէ մասնաւոր բոյսեր բերելով որպէս զի աւելի դիւրաւ աճին. և ահա աս կերպով ան-



տառաբանութեան ուսմունքն ալ շատ առաջ գնաց տեսակ տեսակ փորձերով :

Մենայն տէրութիւնք առհասարակ անտառներու պաշտպանութիւնը վրանին առնելով, անոնց վրայ մասնաւոր հսկող տեսուչներ ու ժողովքներ հաստատեցին, որով զանոնք կտրելը կամ գործածելն ալ հաստատուն օրէնքներու տակ մտաւ : Մտառները սովորաբար իրեք կարգ կը բաժնուին . հատանելի անտառ, կարծաբուն անտառ, բարձրաբուն անտառ . առաջինները բոլորովին կտրելու համար գնէ քսանը հինգ տարի մը պէտք է . երկրորդ տեսակինները իրենց բնական բարձրութեան կէսը կամ իրեքին երկուքը հազիւ կը բարձրանան . իսկ երրորդ տեսակինը ամենէն մեծ ծառերն են : Բայց շատ երկայն կ'ըլլար մեզի թէ որ ուզենայինք խօսիլ թէ ինչպէս պէտք է անտառները պահել, կամ ծառերուն քիչ նալուն առջևը առնել . ուստի ընդարձակ երկրագործութեան կամ տնտեսական խնայողութեան ուսումն սորվեցընող գրքերու թողով զանոնք, խօսինք համառօտ մը թէ աշխարհիս վրայ որ տեղուանք աւելի անարատ մնացած են բնական անտառներ . ետքը թէ անտառները ինչ բնագիտական օգուտներ կը պատճառեն երկրի մը համար, և թէ ինչպէս կարևոր են անտառները կենդանեաց պահպանութեանը համար :

Եւրոպայի մէջ քիչ անտառներ կան որ իրենց նախկին բնականութիւնը ինչուան հիմա պահած ըլլան . վասն զի ոչ միայն շատերը կտրուած են, այլ նաև խել մըն ալ օտար աշխարհքներէ եկամուտ բոյսեր մէջերնին աւելցած է, որով բոլորովին անտառին երևոյթն ու տեսքը կը փոխուի . օրինակի համար ան աւազուտ երկիրները որ առաջ ունին, որ կաղամախի տեսակ մըն է, և կաղնիներ կային, հիմա անոնց տեղը ծովային թեղօշ տնկուած է որ ամենաբարձր ու միանգամայն շատ ալ զօրաւոր ծառ մըն է . իսկ բնական անտառներ կը գտնուին աւելի դժուարուտ ու վախուտ տեղուանք, ուր որ մարդիկ դիւ-

րաւ չեն կրնար մօտենալ, ինչպէս են Մալթանց ու Պիրենեանց բարձր գօտիներուն վրայի անտառները :

Հիւսիսային Մերիկոյ մէջ դեռ խիստ շատ բազմութիւ ու ընդարձակ անտառներ կան, թէպէտ և խիստ շատ ալ կտրուած են, որով մեծ քաղաքներուն շրջակայները անտառները շատ նուազած են . իսկ տեղացիք ուզելով աս փնտրուն առջևը առնել արհեստական անտառներ կը տնկեն որոնք քիչ ատենի մէջ լաւ առաջ կու գան . աս անտառներուն մէջ կը գտնուին բաց 'ի երկրին յատուկ եղած ծառերէն, թեղօշ, կաղնի, ու եղևին : (Ի)Վէ որ Սիւրսեալ նահանգաց կլիմային տակ եղած բոյսերը Եւրոպայի հարաւային գաւառներուն մէջ ալ տնկուին, առանց մասնաւոր պատրաստութեան մը այլ նոյն իսկ հասարակ հողուն մէջ, խիստ լաւ առաջ կու գան . և փորձով տեսնուած է որ Մերիկայի ծառերէն ոմանք նաև աւելի ցրտային երկիրներու մէջ ալ առաջ կու գան առանց մասնաւոր ինսամբի մը . ինչպէս աս վերջերս անտառ մը կտրելու ժամանակ մէջը ամերիկեան դափնի մը գտնուեցաւ որուն բունին խաւերէն յայտնի կ'իմացուէր թէ քառասուն տարուան մը կար որ Եւրոպայի կաղնիներուն ու ուրիշներուն հետ եղբայրաբար կեցեր էր . բայց սակայն աւելի շահաւոր կ'իյնայ հիւս . Մերիկայէն այն ծառերը աւելի Եւրոպա բերել, որոնց տեսակները նաև մեր անտառներուն մէջն ալ գտնուին ինչպէս են շոճը<sup>1</sup> ու կաղնին . վասն զի ան ատեն թէ շուտով կ'աճին աւելի յարմար ըլլալով մեր կլիմաներուն և թէ միանգամայն նաւ շինելու լաւ փայտ կը մատակարարեն :

Բայց գիշերահաւասարին տակ եղող երկիրները ուրիշ տեղերէն աւելի անհամեմատ առաւելութեամբ լեցուն են խիտ ու բարձրաբերձ բնական անտառներով, որոնք ինչուան հիմա նոյն իրենց բնական վիճակին մէջ մնացած են, որովհետև մարդս դեռ անոնց ձեռք զրպ-

<sup>1</sup> ՏՃ . Չոֆ օղաճ . Դղ . Pin.



ցուցած չէ : Եւ իրաւցընէ ո՞վ չհիանար  
երբոր Պրազիլի կամ հարաւային Բլե-  
րիկոյ մէջ եղած անբաւ ու հրաշագարդ  
կանանչագեղ անտառները տեսնայ , ո-  
րոնք լի են տեսակ տեսակ թռչններով  
ու թանձր մացառներով , որոնք ան եր-  
կնաբեր ծառերուն բունին պլուելով  
ինչուան անոնց գագաթը կը բարձրա-  
նան և բիւր տեսակ գեղեցիկ տեսա-  
րաններ կը ձևացընեն : Սակայն մի և  
նոյն կլիմային տակ , որ այնչափ բերրի  
է , երթալով հետզհետէ աստիճան աս-  
տիճան աս ամենամեծ ծառերն ալ կը  
տկարանան ու թռչի կամ թփուտնե-  
րու տեսակ կը փոխուին . ասոր պատ-  
ճառն է երկրին բնական բարձրութեան  
կամ ցածութեան աստիճանը , հողոյն  
խառնուրդը , դիրքը ու քիչ կամ շատ  
նաե օդին խոնաւութիւնը : Եւ բանիս  
կը վկայեն Սէնդ-Ելէր և Պօրի տը  
Սէն-Սէնսան գաղղիացի բնապատում-  
ները որոնք մասնաւոր ճանապարհոր-  
դութիւններ ընելով ան կողմերը ան-  
ձամբ տեսեր են թէ Պրազիլի տէրու-  
թեան խորերը ընդարձակ գաւառներ  
կան , որ Սվիանոսին երեսէն քիչ բարձր  
են , որոնք գրեթէ մշտականաչ ան-  
տառներով ծածկուած են . և որովհե-  
տե երկիրը սաստիկ խոնաւ է ու տաք ,  
անոր համար խիստ լաւ առաջ կու գան  
ծառերը . եթէ նոյն անտառները այրե-  
լու ըլլան երկիրն ուժը կորսնցընելով  
ալ անկէ վերջը մեծ ծառեր առաջ չեն  
գար . իսկ թէ որ երկրորդ անգամ  
մ' ալ այրուին ալ անկէ վերջը նոյն տե-  
ղը դալարի մարգագետին մը միայն կը  
դառնայ առանց բնաւ ծառ բուսցընե-  
լու : Իսկ ասոնցմէ քիչ մը աւելի բարձր  
եղող երկիրներու մէջ անտառներ կան ,  
որոնք ըստ մեծի մասին մէկ տեսակ  
ծառերով կը ձևանան , որուն տեղացիք  
Քաթիիկա կ'ըսեն , և ըստ ինքեան ու-  
րիշ բան չեն բայց եթէ մացառուաներ  
որոնց մէջ տեղ տեղ միջակ ծառեր կը  
գտնուին : Օլարմանալին ան է որ աս  
տաք գաւառներուն անտառները դար-  
նան անձրևներէն վերջը տերևնին կը  
թափեն . աս բանս երկրին չորութենէն

առաջ կու գայ . վասն զի գետերու կամ  
աղբիւրներու քով եղած ծառերը թէ-  
պէտ բոլորովին ալ ազատ չըլլան ասկից ,  
բայց գոնէ իրենց կանանչութիւնը չեն  
կորսնցըներ : Իսկ ասոնցմէ աւելի  
բարձր երկիրներու մէջ գաճաճ անտառ-  
ներ կան որոնց ծառերը մէկ կամ երկու  
մեղր բարձրութիւն հազիւ կ'ունենան ,  
ուր որ շատ կը գտնուի պատկառուկ ը-  
սուած բոյսը , որ ծառերուն վրայ պը-  
լուելով անոնց հետ կը միանայ :

Եւ երկու ճանապարհորդներուն ը-  
րած ստորագրութիւնը շատ կերպով  
համաձայն կու գայ Սլզի-Սլզիիոյ և  
Սասգարինեան ըսուած կղզեաց հա-  
մար ալ : Բերիկոյ պէս աս կողմերս  
ալ մեծամեծ անտառներ կան որոնց ծա-  
ռերուն գլուխները կ'երթան մէկմէկու  
հետ կը միանան . բայց սաստիկ շուք ը-  
նենուն պատճառաւ ընդհանրապէս քա-  
նի մը տեսակ մամուռէն ու թռչնէն  
զատ ուրիշ բան առաջ չի գար : Եւ կը-  
ղներուն մէջի եղած լեռանց կողերուն  
վրայի անտառները շատ աւելի գեղե-  
ցիկ են . վասն զի նախ տեսակ մը ար-  
մաւենի կայ հոն , որ Արեւս կ'ըսուի , ո-  
րուն բարձրութիւնը 50 մեղր կ'անցնի ,  
և որ զարմանալին է ամենէն սաստիկ  
քամիներու դէմ ալ կը դիմանայ . իսկ  
հետզհետէ դէպ 'ի լեռան գագաթը  
բարձրանալով ծառերը կը պզտիկնան  
երկրէն բաւական սնունդ չընդունել-  
նուն պատճառաւ , անանկ որ լեռանց  
գագաթը պատկառուկէն զատ ուրիշ  
բան չգտնուիր :

Ինչուան հիմա ըսածներէն և կրնան  
ընդհանուր գաղափար մը առնել ըն-  
թերցողք Եսիոյ և Բիլիկէի անտառ-  
ներուն վրայ ալ . ուստի այսչափովս գոհ  
ըլլալով անցնինք հիմա երկրորդ խըն-  
դրոյն :

Հայտնի է թէ անտառները շատ ազ-  
դեցութիւն ունին այն երկիրներուն  
բարեխառնութեւր ուր որ կը գտնուին .  
ուստի երկիր մը որուն չըջակայքը ան-  
տառ չկայ սաստիկ չոր ու տաք կ'ըլլայ .  
վասն զի անտառ եղած տեղը խոնաւ  
կ'ըլլայ , որուն պատճառն է մէյ մը տե-



էնքան արտաշնչու թիւնը, մէյ մ'ալ  
ռենց այն բնական ազդեցութիւնը որ  
մառ ատեն անձրեւները իրենց կը քա-  
նեն . ասոր համար անտառներու մօտ  
զոզ դաշտերը աւելի խոնաւ են ու բա-  
ւեքեր, քան թէ անոնք որ իրենց չորս  
ողմը անտառային արգելք մը չունին .  
այց ամփոս որ աս օգուտս մուցընել  
ու տայ կարկուտին վնասը որ անտառ-  
երուն պատճառաւ աւելի ստէպ կը  
բատահի այնպիսի տեղեր :

Բնտառները բնական ուրիշ ազդե-  
ութիւն մ'ալ ունին իրենց մերձակայ  
երկիրներուն վրայ . վասն զի բնագի-  
տութենէ գիտենք թէ ծառերը ցորեկ  
ստեն թթուածին կազ կ'արտաշնչեն  
ու ընդհակառակն ամիսային կազ կը  
ծեն . իսկ գիշերը բոլորովին ասոր հա-  
ւառակը կ'ըլլայ այսինքն թթուածին  
կազ կը շնչեն ու ամիսայինը դուրս կու-  
նան . ասիկայ հրաշալի կարգ մըն է որ  
քարիչը զրեւ է բնութեան մէջ մեր  
օգուտը մտածելով . որովհետեւ մար-  
բուս կենդանութեանը համար ալ աս  
երկու տեսակ կազը անվրէպ հարկաւոր  
են, որոնք որչափ աւելի կանոնաւոր և  
ափաւորեալ կերպով օդին խառնու-  
րին մէջը գտնուին այնչափ աւելի ա-  
ւողջարար կ'ըլլայ տեղւոյ մը օդը . ը-  
ստծներնէս կրնան հետեցընել ընթեր-  
ցողք թէ որչափ աւելի աւողջարար է  
երկիր մը որուն շրջակայքը անտառներ  
կան, որով դիւրաւ հարկաւոր եղած  
կազերը կը գոյանան որոնք իրենց բնա-  
կան առաձգութեամբը հաւասարապէս  
ամէն տեղ կը տարածուին : Եւ ալ յայտ-  
նի է որ ծառերուն պատճառաւ երկրի  
մը երեսը ստէպ փոփոխութիւն կը կրէ .  
բնականապէս օրէ օր ինկած տերեւնե-  
րուն ու ճիւղերուն փտտիլը, ինչպէս  
նաև, այնչափ կենդանեաց աղբը ու  
հոն մեռնելով փտտիլնին քիչ քիչ հո-  
րուն երեսը կը պարարտացընեն ու կը  
արձրացընեն : Կան նաև ծառեր ալ  
որ աւազուտ երկիր կը սիրեն, ու երբոր  
իրենց ուղած տեղը տնկուին, իրենց  
արմատներովը երկիրը երթալով կը  
գնդացընեն, անանկ որ ատեն անցնե-

լով պզտի թուփեր ալ կը սկսին բուս-  
նիլ և կամաց կամաց ատենօք անբեր  
անապատ եղած երկիր մը կը սկսի դա-  
լարանալ : Բնական էին ատենօք Կասգո-  
նիոյ, Բրիտանիոյ ու Ֆոնդէնպլայի  
դաշտերը, բայց հիմա Քոֆէր ը-  
սուած ծառերէն տնկելով զարգարուած  
պարտէզ դարձած են ան երկիրները :

Բնտառները ինչպէս ըսինք ասպաւէն  
ու օթեւան են անթիւ կենդանեաց և  
այս է անտառաց երրորդ օգուտը . վասն  
զի թէ որ անտառներուն խորերը մտնա-  
լը գոգցես անմատչելի չըլլար իրենց մը-  
թութեանը ու ահա որութեանը հա-  
մար կրնանք զուրցել որ ինչուան հիմա  
խիստ շատ տեսակ կենդանեաց, թռու-  
չուններու և սողնոց ցեղը վերջացած  
կ'ըլլար, որովհետեւ մարդուս անյազու-  
թենէն բան մը չխալըսիր . ուստի բնու-  
թիւնը զանոնք ալ հոգացեր է, որպէս  
զի աստուածադիր կարգը առաջ երթայ  
որ այնչափ իմաստութեամբ կը տնօրի-  
նէ ամենայն ստեղծականաց հարկաւոր  
եղած պիտոյքն ու կեանքը :

### Սալցպոռիկի Աղահանքը :

Բզգային ճամբորդներէն մէկն որ  
մօտ տարիներս Բասորիոյ մէջ պզտիկ  
ճամբորդութիւն մը ըրած է եղեր,  
հետեւեալ հաստուածս մեզի հաղորդեց,  
որ օրագրիս միջոցաւ հրատարակենք :

Բասորիոյ կայսրութեան հարաւային  
արեւմտեան կողմը կ'իյնայ Սալցպոռիկ  
քաղաքը, որն որ 1800էն առաջ իր քո-  
վի երկիրներովը մէկտեղ ազատ գաւառ  
մըն էր ու Սալցպոռիկի արքեպիսկոպո-  
սութեան տակն էր . 1802էն մինչև  
1814 Սեծին Կաթոլէոնի պատերազ-  
մացը ժամանակ՝ հետզհետէ մէյմը  
Բասորիոյ մէյմը Պաւիերայի ձեռքն  
անցնելէն վերջը, 1814էն Բարիզի դաշ-  
նագրութեամբ բոլորովին Բասորիոյ մը-  
նաց ու հիմա կայսերութեան գաւառ-  
ներէն մէկը կը սեպուի : Երկրին տէրու-  
թեան գլխաւոր բերած օգուտն է ա-